

**«ФЛОРА СХІДНОЇ ЄВРОПИ» (1974—2004) —
ЦІННЕ ФЛОРИСТИЧНЕ ЗВЕДЕННЯ
XX—XXI СТОЛІТЬ**

Результативним зведенням досліджень флори Східної Європи став вихід у світ у 2004 р. 11-го тому «Флоры Восточной Европы», видання якої розпочалося ще у 1974 р. під назвою «Флора европейской части СССР». Її редакторами були Ан.А. Федоров (1—6 томи), пізніше — М.М. Цвельов (7—11 томи). Передбачається публікація ще одного, 12-го тому у вигляді стислого «Конспекта флоры Восточной Европы», в якому буде узагальнено велику кількість змін і доповнень відносно ареалів видів, їх номенклатури, що накопичилися під час роботи над зібранням.

«Флору Восточной Европы» по праву можна вважати одним із найцінніших видань рівня «Флоры СССР» та «Флоры УРСР». Цим зведенням як додатковим джерелом інформації зараз широко користуються і вітчизняні, і зарубіжні ботаніки-флористи. Ідея написання «Флоры европейской части СССР», ініціатором якої був Ан.А. Федоров, з'явилася одразу після виходу останнього тому «Флоры СССР» (1964), оскільки за час роботи над «Флорою» (понад 40 років) накопичилося багато нової таксономічної і флористико-географічної інформації. Робота над «Флорой Восточной Европы» («Флорой европейской части СССР») тривала більше 30 років. Її авторами були 77 ботаніків, у т.ч. в обробці окремих систематичних груп брали участь такі автори з України, як: А.І. Барбарич (*Bignoniaceae*, окрім роду *Pawlonia* Sieb. et Zucc.), Д.М. Доброчаєва (*Boraginaceae*), М.І. Котов (*Brassicaceae*), С.Л. Мосякін (*Amaranthaceae*, роди *Chenopodium* L., *Camphorosma* L., *Bassia* All., *Kochia* Roth, *Coryspermum* L. родини *Chenopodiaceae*), Л.Г. Оляницька (*Malvaceae*), Т.Я. Омельчук-Мякушко (*Alliaceae*), В.В. Протопопова (*Commelinaceae*, *Martiniaceae*, *Pontederiaceae*, триба *Heliantheae* родини *Asteraceae*). Загалом у цьому зведенні подано відомості про систематику, географію, екологію 7290 видів (без урахування підвидів) судинних рослин з 1344 родів і 203 родин природної флори та здичавілих культурних рослин флори Східної Європи і найпоширеніших культурних видів. Під час роботи над «Флорою» були опрацьовані численні гербарні матеріали БІН РАН. Таксони у межах родин і родів розміщувалися за таксономічними системами, що, на думку багатьох фахівців, є правильним. Особливість даного видання — також те, що діагностичні ознаки видів подано не у морфологічних описах, а в розширених ключах для визначення. Заслуговує на увагу також «типифікація» таксонів, але, на жаль, за винятком двох останніх томів (до того ж не в усіх видів), замість типу наводяться лише цитати з протологів.

За підрахунками М.М. Цвельова, редактора останніх томів «Флори», на види у Східній Європі найбільш багатими виявилися такі родини, як *Asteraceae*

(1497 видів, 150 родів), *Rosaceae* (554 та 49), *Poaceae* (527 і 118), *Fabaceae* (454 та 61), *Caryophyllaceae* (300 і 50), *Brassicaceae* (290 та 78), *Ranunculaceae* (273 і 35) та *Ariaceae* (177 видів, 81 рід).

Узагальненню результатів та накресленню перспектив подальшої роботи ботаніків у зв'язку із завершенням видання «Флори» й була присвячена міжнародна конференція «Изучение флоры Восточной Европы: достижения и перспективы», яка відбулася 23—28 травня 2005 р. у м. Санкт-Петербурзі. Конференцію організовано Ботанічним інститутом ім. В.Л. Комарова РАН за фінансової підтримки Наукової програми Санкт-Петербурзького наукового центру РАН, Програми підтримки наукових заходів РАН, Linnean Society of London, видавництва «Товарищества научных изданий КМК».

На конференцію було запрошено фахівців з 66 наукових, навчальних та природоохоронних закладів Росії, а також Білорусі, Литви, Латвії, України (Київ, Львів, Одеса, Чернівці, Чернігів) та країн Західної Європи (Велика Британія, Іспанія, Швеція, Фінляндія).

Вітальним словом конференцію відкрили директор Ботанічного інституту РАН д-р біол. наук В.Т. Ярмішко та заступник голови оргкомітету канд. біол. наук Д.В. Гельтман.

Першого дня роботи з проблемними доповідями виступили: голова оргкомітету конференції, чл.-кор. РАН, д-р біол. наук М.М. Цвельов, чл.-кор. РАН, д-р біол. наук Р.В. Камелін, канд. біол. наук Д.В. Гельтман, д-р біол. наук Т.К. Юрковська. У доповіді М.М. Цвельова було підбито підсумки вивчення флори Східної Європи, основну увагу зосереджено на її аналізі, проблемах, з якими зіткнулися монографи при опрацюванні окремих таксонів, зокрема, їх розміщення у системі, різне розуміння обсягу виду, типіфікації видів, доцільності внесення до списку культивованих видів рослин, районування території тощо. У доповіді Р.В. Камелін детально проаналізував стан вивченості регіональних флор і видання, які вийшли друком після завершення роботи над «Флорой СССР». Важливим доповненням до «Флоры СССР», зокрема європейської частини її території, стали такі нові видання, як «Арктическая флора СССР» (за ред. О.І. Толмачова і Б.О. Юрцева), «Визначник рослин Українських Карпат» (за ред. В.І. Чопика), «Определитель высших растений Украины», «Флора Балтийских республик», чек-ліст флори України («Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural Checklist») тощо. З інших регіональних видань слід вказати на «Определитель растений Средней Азии. Критический конспект флоры», «Флору Таджикской ССР», «Определитель растений Туркменистана», «Сосудистые растения Советского Дальнего Востока», «Определитель растений советского Дальнего Востока», «Флора Центральной Сибири» та ін. Але у цих та інших працях не було вирішено ряд завдань, які стоять перед зведеннями такого роду. Зокрема, у «флорах» не було повною мірою проведено типіфікацію видів і внутрішньовидових таксонів. Передусім це стосується таксонів, описаних з території колишнього Радянського Союзу, але пізніше си-

нонімізованих з раніше описаними видами, нерідко з далекого зарубіжжя, аналіз типів також був недостатньо ґрунтовним. У багатьох зведеннях взагалі не ставилося питання розв'язання проблем типіфікації або вони обмежувалися лише наведенням *locus classicus* з протологів. Під час роботи над регіональними «флорами» не були докладно опрацьовані гербарні колекції, особливо регіональні. Недостатньо вивчені також колекції Ботанічного інституту РАН. При обробці таксонів автори приймали види в різному обсязі тощо.

У доповіді Д.В. Гельтмана та С.А. Жезняковського наведено статистичні дані про ендемічні види флори Східної Європи та її окремих регіонів. Т.К. Юрковська та І.М. Сафронова проаналізували різні схеми ботаніко-географічного районування Східної Європи та спробували здійснити їх узгодження.

У наступні дні конференції розглядалося широке коло питань, що охоплювало такі напрямки сучасної ботанічної науки, як систематика критичних таксонів (І.В. Беляєва, Ю.К. Виноградова, А.П. Серегін, О.М. Сенніков та ін.), стан вивченості регіональних флор Росії та країн європейської частини колишнього Радянського Союзу (О.Г. Баранова, Г.Я. Григор'євська, З. Гуджинскас та М. Рила, О.О. Кагало, Г.Ю. Конечна, О.В. Кравченко, О.О. Нотов, С.О. Овеснов, В.Г. Папченков, Д.І. Третьяков, О.М. Попова, Т.М. Попова, Н.М. Решетникова та ін.), сучасні флористичні проекти Європи (J. Edmonson, P. Uotila, L. Junikka, B. Jonsell, S. Castroviejo) та Кавказу (Т.М. Попова).

Значна увага була приділена результатам дослідження синантропної флори. Зокрема, на засіданні, присвяченому сучасному вивченню адвентивної флори Східної Європи, зазначалося, що у 1980-х рр. намітився перехід до цілеспрямованого дослідження адвентивних флор окремих територій, результати якого втілилися у розвитку методологічних та аналітичних концепцій (канд. біол. наук Л.В. Хорун). У доповіді д-ра біол. наук В.В. Протопопової було подано головні риси структури, динаміки, наслідки експансії, особливості натуралізації і поширення адвентивних видів в Україні, відображено основні теоретичні здобутки вітчизняних ботаніків у цій галузі досліджень.

Цікавими були доповіді західноєвропейських ботаніків. Зокрема, у виступі J. Edmonson (Національний музей, м. Ліверпуль, Велика Британія) проаналізовано історію створення «*Floa Europaea*», перше видання якої вийшло у п'яти томах (1964—1980), перший том другого видання зв'явився друком у 1993 р., але, на жаль, робота над наступними томами поки що призупинена. Авторами опрацьовань були здебільшого європейські експерти, а всього у проєкті брали участь науковці з 24 країн (регіональний радник з України — М.В. Клоков). Мета проєкту — синтез національних і регіональних «Флор» для створення єдиного джерела таксономічної інформації. У роботі над проєктом з'являлося чимало протиріч між «західними» та «східними» ботаніками, зокрема в питаннях обсягу виду, районування тощо.

P. Uotila (Ботанічний музей, Фінський природничий музей, Університет Гельсінкі, Фінляндія) розповів про роботу над новим міжнародним про-

ектом зі створення таксономічної бази даних судинних рослин Європи та Середземномор'я — «Euro+Med PlantBase», в якому беруть участь науковці з 11 інститутів Європи (Берлін, Берн, Братислава, Единбург, Гельсінкі, Мадрид, Патрас, Палермо, Редінг, Севілья, Софія). За основу таксономічної бази обрано «Flora Europaea», а пізніше додано «Med-checklist», «Flora of Macaronesia» та ін. (загалом близько 40 опублікованих «Флор» Європи і Середземномор'я, в яких представлено майже 30 тис. видів судинних рослин). На сьогодні вже опрацьовано практично 2/3 родин судинних рослин Європи. Європейський список видів рослин заплановано підготувати у паперовому та електронному варіантах до кінця 2007 р.

Проект «Flora Nordica», представлений В. Jonsell (Королівська Шведська Академія наук, Стокгольм, Швеція), охоплює 5 країн Фенноскандії (Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія та Швеція), а також віддалені території Фарерських островів (Данія), Свальбард (Шпіцберген) і деякі невеликі острови Норвегії. Флора Фенноскандії у флористичному відношенні — одна із найкраще вивчених територій світу, подібно до Британських островів та Альп, але й досі немає англломовного флористичного зведення цих країн. Це зумовило потребу видання «Flora Nordica» і зараз вже вийшов її третій том. У ньому наводиться детальна інформація про поширення, місцезростання, мінливість дикорослих і занесених видів рослин, охоплюється широкий фітогеографічний спектр — від полярних пустель Свальбарда до широколистяних лісів Данії. Особливістю «Флори» є чудові малюнки видів рослин чи окремих їхніх органів та крапкові карти поширення в регіоні. У проекті беруть участь близько 60 авторів. Завершення видання, яке налічуватиме близько 12 томів, планується за 10—15 років.

Ще про один проект у рамках дослідження флори Європи — «Flora Iberica» — доповів S. Castroviejo (Королівський ботанічний сад, Мадрид, Іспанія). Робота над проектом була започаткована у 1980 р. і вже опубліковано половину із запланованих томів. Окрім паперового варіанта готується його електронна версія — дуже вдала і зручна у користуванні різноманітною таксономічною, фітогеографічною, екологічною та іншою інформацією.

У рамках конференції відбулося засідання «круглого столу», метою якого було вироблення найбільш прийняттого варіанта нового видання «Флора России». Жвава дискусія з цієї проблеми виникла під час обговорення таких важливих питань, як методичні підходи, структура видання, таксономічні та номенклатурні аспекти, форма описів видів і діагнозів, ключі для визначення таксонів, цитування гербарних зразків, районування, необхідність більш повної участі регіональних дослідників у написанні «Флори» тощо. Українські ботаніки, що вже працюють над новим виданням «Флора України», поділилися своїм досвідом. Зокрема, у доповіді С.Л. Мосякіна та М.М. Федорончука було підкреслено, що майбутня «Флора України», підготовка якої уже почалася, передусім має бути синоптичною, доступною і зручною для ши-

рокого користування, розрахованою не лише на систематиків, флористів, а й на широкий загал спеціалістів (екологів, працівників лісового та сільськогосподарства, природоохоронних установ тощо). Інформація має бути чіткою і стислою, описи і ключі для визначення таксонів — лаконічними і водночас достатньо інформативними та діагностичними, як і стислі описи родин, родів і видів. Має бути подана найважливіша номенклатурна інформація, дані про поширення, екологічна характеристика, статус поширення (вид автохтонний або занесений), для синантропних видів — їх категорія, походження та ступінь натуралізації, для рідкісних — статус охорони, господарське використання. «Флора» повинна базуватися на таких джерелах інформації, як гербарні зразки (обов'язкове використання колекцій *KW* і найважливіших регіональних гербаріїв, що є необхідним для з'ясування географічного поширення, мінливості видів), на підтверджених літературних та оригінальних даних авторів обробок, їх спостереженнях і досвіді. Було наголошено, що підготовка нового видання «Флори України» потребує значної фінансової підтримки з боку Академії наук України і держави.

У рамках конференції проходив семінар з картування флори Європи («Atlas Florae Europaeae. Distribution of vascular plants in Europe») за участю відповідальних редакторів цього видання А. Kurto, L. Junikka, P. Uotila (Ботанічний музей, Фінський природничий музей, Університет Гельсінкі, Фінляндія). P. Uotila та L. Junikka проаналізували роботу над створенням «Атласу флори Європи», зокрема зауважили, що відомості про поширення видів рослин на території європейської частини Росії, на відміну від інших країн, є дуже фрагментарними. Вони представили нову електронну версію подання картографічних матеріалів для цього видання і запросили ботаніків зі Східної Європи до ширшої участі у проекті.

Програма конференції включала також стендові доповіді, які були згруповані за такими напрямками: «Різноманітні аспекти інвентаризації флори: з півночі на південь і з заходу на схід», «Адвентивний компонент флори, урбанofлори», «Інвентаризація та критичний аналіз таксономічних груп», «Колекції». Зокрема, українські ботаніки представили відомості про систематичний склад та поширення в Україні представників родин *Syperaceae* (І.М. Данилик), *Gentianaceae* (Н.М. Шиян), географічний аналіз родини *Saryophyllaceae* флори України (М.М. Федорончук), стан дослідженості урбанofлор України (М.В. Шевера).

До початку роботи конференції були опубліковані тези наукових доповідей¹. Окрім того, у 2006 р. планується видання розширених матеріалів наукових доповідей. Останній день роботи конференції її учасники присвяти-

¹ «Изучение флоры Восточной Европы: достижения и перспективы». Тез. докл. межд. конф. 23—28 мая 2005. — Под ред. А.Н. Сенникова и Д.В. Гельтмана. — Москва—Санкт-Петербург: Тов. научн. изд. КМК, 2005. — 111 с.

ли екскурсіям, яких було заплановано чотири — «Північний берег Фінської затоки та болото Ламмін-Суо», «Південний берег Фінської затоки та північна частина Іжорської височини», «Іжорська височина», «Околиці С.-Петербурга». Автори повідомлення обрали перший маршрут, під час якого ознайомилися з рослинним покривом південного варіанта тайги (соснові та ялинові ліси), піщаних приморських дюн, чорновільшняками, вільшняками, типовими верховими болотами з болотними озерами. Молоді науковці — канд. біол. наук О. Галаніна та аспірант П. Єфімов — фахово провели ботанічну екскурсію, цікаво поєднавши ознайомлення з флорою та історією краю.

*М.М. ФЕДОРОНЧУК, В.В. ПРОТОПОПОВА,
Н.М. ШИЯН, М.В. ШЕВЕРА*